

Prof. dr. Denis BEĆIROVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
E-mail: becirovicdmde@gmail.com

Izvorni naučni rad/Original scientific article
UDK/UDC:94:322:2-3:2-72(497.6)“1945/1963“
322:2-3:2-72(497.6)“1945/1963“

DRŽAVNA POLITIKA „DIFERENCIJACIJE“ SVEŠTENIKA SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U BOSNI I HERCEGOVINI (1945-1963)

Apstrakt: *Obrada pitanja državne politike razdvajanja „lojalnih“ od „nelojalnih“ sveštenika Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1945. do 1963. godine jedno je, u bosanskohercegovačkoj historiografiji, od zapostavljenijih pitanja uopće. U ovom radu, na osnovu neobjavljenih historijskih izvora i dostupne literature, autor kontekstualizira političke okolnosti državne politike diferencijacije “pozitivnih“ od „reakcionarnih“ sveštenika Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini, ukazuje na motive i nosioce takve politike, te analizira njeno ispoljavanje i efekte. Također, autor posebno analizira povode, motive i tok politike dodjeljivanja državnih priznanja i odlikovanja pojedinim sveštenicima u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi: *Srpska pravoslavna crkva, Jugoslavija, Bosna i Hercegovina, vjerske zajednice, sveštenici, vjernici, država, diferencijacija i odlikovanja.*

STATE POLICY OF “DIFFERENTIATION” OF PRIESTS OF THE ORTHODOX CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1945-1963)

Abstract: *Addressing the issue of the state policy of separating the “loyal” from the “disloyal” priests of the Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina from 1945 to 1963 is one of the most neglected issues in Bosnia and Herzegovina’s historiography. In this paper, based on unpublished historical sources and available literature, the author contextualises the political circumstances of the state policy of differentiation of the “positive” from the “reactionary” priests of the Serbian Orthodox Church in Bosnia and Herzegovina, pointing to the motives and policy-makers of such a policy, and analyses its manifestation and effects. Furthermore, the author separately analyses the causes, motives and flow of the policy of granting state honours and decorations to individual priests in Bosnia and Herzegovina.*

Key words: *Serbian Orthodox Church (SOC), Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, religious communities, priests, believer, state, differentiation, decorations and honours.*

Polazna osnova za ustavne i zakonske propise o položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) bila je izgrađena tokom rata u dokumentima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH). Spomenuti organi nove vlasti proklamirali su jednakost svih građana bez obzira na nacionalnu ili vjersku razliku, a postavljeno je i načelo odvojenosti države od crkve.¹ Na tragu ovih rješenja osnovna politička linija komunističke vlasti nakon 1945. godine sastojala se u tome da se na principima slobode savjesti i vjeroispovijesti omogući svim vjerskim zajednicama djelovanje pod jednakim uslovima. Avnojevska Jugoslavija je u isti položaj stavila sve crkve i vjerske zajednice, bez obzira na njihovu rasprostranjenost, brojnost, veličinu i položaj koji su imale prije završetka Drugog svjetskog rata.² Uz to, nova vlast je isticala važnost čuvanja tekovina revolucije, društvenog poretka, nezavisnosti i slobode zemlje.³

Ustav avnojevske Jugoslavije, usvojen 1946. godine, potvrdio je obrazac vjerskih prava i sloboda proklamiranih u toku rata. On je regulirao pitanje odnosa između države i vjerskih zajednica bazirajući se na sljedećim načelima: vjerske zajednice su odvojene od države i škole; građanima se garantira sloboda savjesti i vjeroispovijesti; vjerske zajednice mogu slobodno obavljati vjerske poslove i obrede ako njihovo učenje nije u suprotnosti sa Ustavom; zabranjuje se zloupotreba vjere u političke svrhe; vjerske škole za obrazovanje vjerskih službenika su pod nadzorom države i država može finansijski pomagati vjerske zajednice. Komunistička vlast je smatrala da samo potpuno odvajanje vjerskih zajednica od države može obezbijediti ravnopravnost spomenutim zajednicama i zaštititi najvažniju tekovinu narodnooslobodilačke borbe – bratstvo i jedinstvo.⁴ Gotovo identična rješenja o vjerskim slobodama i nadležnostima vjerskih zajednica bila su ugrađena i u Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine.⁵ Međutim, Ustavom zagarantirana vjerska prava i slobode nisu istovremeno značile i njihovo stvarno primjenjivanje u praksi.

U poslijeratnom vremenu Komunistička partija Jugoslavije (dalje: KPJ) ponovo se vraća izvornom marksističkom učenju, ističući da toleriranje

1 Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge, London, Melbourne 1979, 210.

2 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Savezna komisija za vjerska pitanja (dalje: SKVP), 144-10-164. *Odnos vjerskih zajednica prema državi*, 1954.

3 AJ, SKVP, 144-10-164.

4 AJ, SKVP, 144-8-131. *Odnosi između države i crkve u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, 1953.

5 *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, "Službeni list NRBiH", god. III, br. 1, 8.1.1947, 5-7.

religiozne savjesti i sujevjerja predstavlja „idejnu kapitulaciju pred neprijateljskom ideologijom“. Promovirana je permanentna borba za pobjedu „naprednih naučnih shvatanja“, s ciljem ubrzanja socijalističke izgradnje i borbe protiv zloupotrebe vjere u antiustavne svrhe. Komunisti su predviđali da će sa korjenitom promjenom materijalnih društvenih odnosa doći do stvaranja realnih uslova za konačno oslobođenje „ljudi od svih oblika i vidova religioznog mraka i mistike.“ Provođenje principa da je religija privatna stvar pojedinca i vjerskih organizacija, kao i jačanje borbe protiv religijskog uticaja na građane, postali su stalni zadatak i briga partijskih organizacija širom zemlje.⁶

Nova vlast je i prije i poslije stupanja na snagu Ustava FNRJ usvojila niz zakona koji su se direktno ili indirektno ticali Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC).⁷ Po značaju i posljedicama koje su proizveli za SPC posebno treba izdvojiti: *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, *Zakon o nacionalizaciji privatnih preduzeća*, *Zakon o eksproprijaciji*, *Zakon o braku*, *Zakon o matičnim knjigama*, itd. Poslije usvajanja navedenih zakona, kao i niza drugih koji su u manjoj ili većoj mjeri pogađali SPC, država je tek 1953. godine pristupila pravnom reguliranju položaja vjerskih zajednica. Dakle, trebalo je da prođe više od sedam godina od donošenja Ustava, da bi nova vlast pokrenula aktivnost na izradi posebnog zakona, u okviru kojeg bi se razradile ustavne odredbe vezane za status i prava vjerskih zajednica. Nesumnjivo, takvo stanje pravne nedefiniranosti i neizvjesnosti dodatno je otežavalo poziciju SPC.

Uporedo sa preuzimanjem glavnih poluga vlasti u Bosni i Hercegovini, komunisti su učvrstili svoju kontrolu nad javnom sferom. Osnovni je zadatak bilo ukidanje autonomnih institucija unutar društva. U novonastaloj situaciji crkve

6 Demokratska doslednost ili ograničenje demokratije? O upotrebi i zloupotrebi slobode religijskog uverenja, *Nedeljne informativne novine*, II, br. 70, Beograd, 4.V.1952, 4.

7 Do završetka Prvog svjetskog rata SPC nije bila jedinstveno organizirana. Na teritoriji Kraljevine Srbije i Crne Gore egzistirale su autokefalne pravoslavne crkve u rangu mitropolije, a u Austro-Ugarskoj SPC je bila podijeljena na nekoliko dijelova, koji su bili pod jurisdikcijom različitih mitropolija i patrijaršija. U Bosni i Hercegovini SPC je do 1918. godine potpadala pod vlast carigradskog patrijarha. Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija) bili su stvoreni uslovi za ujedinjenje svih spomenutih dijelova SPC. Krajem maja 1919. godine u Sremskim Karlovcima proglašeno je ujedinjenje SPC. Vlada je tokom 1920. godine potvrdila ujedinjenje SPC i izdala proklamaciju kojom je proglasila vaspostavljanje Srpske patrijaršije. Vaseljenska patrijaršija je priznala novonastalo stanje 1922. godine. Vidovdanskim ustavom, koji je bio na snazi od 1921. do 1929. godine, SPC je izgubila status državne crkve. Poput drugih priznatih vjerskih zajednica, postala je javna ustanova sa specifičnim položajem. Ovakav status je zadržala i nakon usvajanja Oktroisanog ustava 1931. godine. Ipak, u donosu na druge vjerske zajednice SPC je imala više mogućnosti da utiče na politički život u zemlji. Takav povlašten položaj SPC je, pored ostalih razloga, prouzrokovao zaoštavanje vjerskih suprotnosti, koje su se posebno ogledale u oštroj polemici sa Katoličkom crkvom. Vidi: Mirko Mirković, *O pravnom položaju srpske crkve u našoj prošlosti*, Beograd 2000, 325-326. (dalje: M. Mirković, *O pravnom položaju Srpske crkve u našoj prošlosti*); Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko prosvjetnu autonomiju*, Sarajevo 1982, 460-461; Rastko Vidić, *The Position of the Church in Yugoslavia*, Belgrad 1962, 17; Mustafa Imamović, *Pravni položaj i organizacija Srpske pravoslavne crkve u Jugoslaviji, 1918-1941. godine*, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XLI, Sarajevo 1998, 173-185.

i vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini ostale su jedine nezavisne institucije legalno odvojene od države. One su nakon eliminiranja poraženih vojnih kvasilinskih formacija iz Drugog svjetskog rata, ali i drugih opozicionih snaga, ostale jedino pogodno mjesto s koga se mogao pružati otpor socijalističkom oblikovanju društvenog života. Zbog toga su bosanskohercegovački komunisti pokrenuli niz mjera s ciljem slabljenja i diskreditiranja vjerskih zajednica u ovoj republici. Državno-partijske strukture u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) su neposredno poslije rata veći dio sveštenika SPC smatrale stvarnim ili potencijalnim državnim neprijateljima. Osim ideoloških razloga, koji su u manjoj ili većoj mjeri bili slični u svim komunističkim partijama, na negativan odnos KPJ prema SPC uticala je i činjenica da je dio sveštenika tokom Drugog svjetskog rata podržavao četnički pokret. Negativan stav partijskih struktura prema njima, najčešće je u dokumentima Komisije za vjerska pitanja opravdavan sljedećim razlozima: da je većina sveštenika u toku rata podržavala i saradivala sa pokretom Draže Mihailovića; da su sa ostalim reakcionarnim elementima širili negativnu propagandu protiv narodnooslobodilačkog pokreta; da su koristili svaku priliku za diskreditaciju novog društvenog poretka; da su štitili i održavali vezu sa ratnim zločincima, da su bili povezani sa neprijateljskom emigracijom u inozemstvu, te da su u administraciji crkvenih ustanova postavljali lica koja su bila osuđena zbog saradnje sa okupatorom.⁸ Pri tome, treba istaći da optužba za saradnju sa okupatorima nije bila rezervirana isključivo za sveštenike SPC. U materijalima Savezne komisije za vjerska pitanja navedeno je da su u toku Drugog svjetskog rata „sveštena lica svih veroispovesti saradivala sa okupatorom u najrazličitijim formama, a veći broj je počinio veoma teške ratne zločine prema našim narodima“. Zbog ovih djela i nastavka vršenja krivičnih djela poslije rata, kako stoji u materijalima Komisije, „bila su osuđena 1.403 sveštena lica“. Od ovog broja je do 1953. godine „u toku izdržavanja kazne bilo pomilovano 152, uslovno pušteno 88, na izdržavanju kazne ostalo 254, dok su ostali izdržali kaznu“.⁹

Osim spomenutih razloga, predstavnici nove vlasti su negativn odnos prema SPC opravdavali i činjenicom da je većina episkopa bila birana na položaje prije 6. aprila 1941. godine i to iz redova sveštenika koji su bili naklonjeni dinastiji i društvenom uređenju monarhističke Jugoslavije. Prema njihovom mišljenju, odnos SPC prema organima vlasti bio je dvoličan. Patrijarh i članovi Sabora i Sinoda su deklarativno podržavali vanjsku politiku državnog rukovodstva i dio državnih mjera na unutrašnjo-političkom planu. S druge strane, vlast je većinu sveštenika tretirala kao „reakcionarne“ elemente koji ne žele sređivanje odnosa države sa crkvom.¹⁰ Državni organi vlasti bili su nezadovoljni i nejasnim odnosom vrha SPC prema narodnooslobodilačkom pokretu i društvenom poretku avnojevske Jugoslaviji.¹¹

8 AJ, SKVP, 144-10-164.

9 AJ, SKVP, 144-8-131.

10 AJ, SKVP, 144-10-164.

11 Razmatrajući odnos SPC prema državi Komisija je ukazala, između ostalog, na sljedeće: “Od završetka rata pa sve do današnjeg dana Episkopat, ni pojedinačno ni kao cjelina, nije dao ni jedne izjave koja bi razjasnila stav Srpske pravoslavne crkve prema našoj krvavoj herojskoj borbi i njezinim

Crkva i sveštenstvo su kao konzervativne i tradicionalne društvene institucije od početka uspostavljanja socijalističke vlasti bile obilježene kao protivnici novog društvenog poretka. U složene međunarodne odnose i novonastale političke okolnosti poslije 1945. godine, SPC je ušla skoro obezglavljena. Patrijarh Gavriilo Dožić je bio u ropstvu, brojni episkopi i mitropoliti su bili prognani iz svojih središta, a veliki dio sveštenstva se nalazio u emigraciji. O razmjerama gubitaka SPC govore i podaci da je tokom Drugog svjetskog rata devastirano 250 crkava i ubijeno 515 sveštenika, među kojima i 6 arhijereja.¹² Prema podacima dr. Radmile Radić, najveća stradanja sveštenstva i razaranja crkava i crkvenih objekata bila su na teritoriji Nezavisne države Hrvatske.¹³

Podaci Savezne komisije za vjerska pitanja govore da je SPC u Bosni i Hercegovini poslije 1945. godine imala četiri eparhije¹⁴ u: Sarajevu, Mostaru,

tečevinama, prema herojima koji održe tradicije naše slavne prošlosti i koji za sva buduća pokoljenja ovekovječije najtragičniji i najslavniji period naše istorije. Oni ne razjasniše stav Srpske pravoslavne crkve prema narodnooslobodilačkoj borbi, prema našim slavnim partizanima, prema rukovodiocu te borbe – Komunističkoj partiji Jugoslavije (...) Oni govore jezikom londonskog radija, jezikom onih koji ne mogu da prebole masne rente na uloženi kapital u Jugoslaviji, ne mogu da prebole što su na minimum svedeni njihovi izgledi da bogatstvo ove zemlje i znoj i krv ovog naroda i dalje ne služe za njihov udoban život i iskivanje još tvrdih lanaca svemu radnom čovječanstvu”. Vidi: Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABIH), Komisija za vjerska pitanja (dalje: KZVP), kut. 3a, 10/1946, *Referat o organizaciji Srpske pravoslavne crkve, Rimokatoličke crkve i Islamske vjerske zajednice*, 16.5.1946.

12 Radoslav M. Grujić, *Pravoslavna srpska crkva*, Kragujevac 1989, 227-228; Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944-1953*, Beograd 2006, 520.

13 O razmjerama stradanja SPC u Drugom svjetskom ratu na teritoriji Bosne i Hercegovine govore i sljedeći podaci: “U zvorničko-tuzlanskoj eparhiji pobijeno je 40 sveštenika, 9 je umrlo, 3 su kraj rata dočekali u zatvoru, a u internaciji su bila dvojica (ukupno 56 sveštenika). To je upola manje nego na početku rata. Potpuno su srušene 3 crkve, a mnoge se oštećene. U bosanskom dijelu dalmatinske eparhije, 18 crkava bilo je potpuno uništeno, a ostale su bile teško oštećene i neupotrebljive. Od oko 50 sveštenika pre rata 20 je stradalo u ratu, 10 je emigriralo, a 20 ostalo na eparhijama. (...) Eparhija zahumsko-hercegovačka bila je teško pogođena. U episkopiji u Mostaru, sve je razneto i uništeno. Svi manastiri su bili razoreni. Sveštenstvo sasvim proređeno. Od 67 sveštenika oba reda, juna 1945. bilo ih je na mestima službovanja 9, a trojica su bila u dubokoj starosti. Banjalučka eparhija također je pretrpela znatnu materijalnu štetu. Potpuno je porušeno 20 crkava, a delimično 11. Parohijski domovi su porušeni i spaljeni. Arhive, biblioteke i stovarišta bogoslužbenih knjiga, potpuno su uništeni. Pre rata eparhija je brojala 416.000 pravoslavnih, a stradalo je oko 100.000 lica (posebno na Kozari i Grmeču). Sveštenika je poginulo 5, ostali su pobjegli u Srbiju”. Vidi: Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, I, Beograd 2002, 153-154.

14 Eparhija je crkveno-administrativno područje, odnosno regija u pravoslavnim i grkokatoličkim zajednicama kojom upravlja eparhijski arhijerej - episkop. Episkopima su potčinjeni i svi manastiri na području eparhije. Od 1931. godine SPC je imala 21. eparhiju. U 1947. godini Arhijerejski sabor je izmjenio i dopunio dotadašnji crkveni Ustav i popunio upražnjene eparhije. Prema ovom Ustavu SPC je ostala nedjeljiva i episkopalna, a broj parohija se povećao na 24. Na području Bosne i Hercegovine nakon 1945. godine postojale su: 1. Dabrobosanska eparhija (sa sjedištem u Sarajevu), 2. Banjalučka eparhija (sa sjedištem u Banjoj Luci), 3. Zvorničko-tuzlanska eparhija (sa sjedištem u Tuzli), 4. Zahumsko-hercegovačka (sa sjedištem u Mostaru). Dalmatinska eparhija (sa sjedištem u Šibeniku) imala je pod svojom jurisdikcijom neke parohije na teritoriji Bosne i Hercegovine (Drvar, Bosansko Grahovo, Bosanski Petrovac, itd). Opšir. M. Mirković, *O pravnom položaju Srpske crkve u našoj prošlosti*, 338; „Eparhija“, *Enciklopedija živih religija*, Beograd 1990, 190; „Eparhija“, *Rečnik Srpskog jezika*, Novi Sad 2007, 357. (dalje: *Riječnik Srpskog jezika*); Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd 2007, 282; Ivan Cvitković, *Savez komunista i religija*, Sarajevo 1984, 166.

Banjoj Luci i Tuzli, sa episkopima na čelu. Osim eparhija u Bosni i Hercegovini je egzistiralo i 19 arhijerejskih namjesništava¹⁵ i 246 parohija.¹⁶ Pod upravom SPC u Bosni i Hercegovini bili su i vjerski objekti: 10 manastira, 26 kapela i 452 crkve. U toku rata ustaše su ubile 71 sveštenika, Nijemci 5, partizani 10, a 45 je umrlo u prvoj deceniji poslije završetka Drugog svjetskog rata.¹⁷

Razmatrajući stavove i djelovanje sveštenika SPC, Savezna komisija za vjerska pitanja ocjenjuje da je većina sveštenika ove crkve neprijateljski bila raspoložena prema narodnooslobodilačkom pokretu, kao i da je bila u službi velikosrpske politike. Sa teritorije Bosne i Hercegovine u toku rata je protjerano 238 pravoslavnih sveštenika, većinom u Srbiju, dok je ostalo svega 27 sveštenika. Od broja onih koji su ostali većina (14 sveštenika) je aktivno učestvovala u borbi protiv antifašističkih partizanskih jedinica. Neki od njih bili su i četnički komandanti, kao što su: Dimitrije Stjepanović, sveštenik iz Obudovca, kao komandant Posavskog četničkog odreda i Savo Božić iz Trebave, kao komandant Trebavskog četničkog odreda. Pored navedenih, bilo je i onih pravoslavnih sveštenika koji su se otvoreno solidarizirali s četničkim pokretom i aktivno učestvovali u četničkim odredima. Također, jedan manji dio sveštenika je saradivao i sa predstavnicima marionetske Nezavisne države Hrvatske (dalje: NDH). Među njima se istakao „pravoslavni kaluđer Mifka Spiridon, po porijeklu Rus, iz Sarajeva, koji je lično išao kod Pavelića da bi iskazao svoju podršku sa politikom NDH“. Mifka je „hirotonisan za episkopa tzv. hrvatske pravoslavne crkve, čiji je patrijarh bio Rus Germogen, koji je u danima oslobođenja za svoja nedjela streljan od strane jedinica NOP“.¹⁸

Mnogi pravoslavni sveštenici nisu se ni nakon završetka Drugog svjetskog rata pomirili sa sveobuhvatnim promjenama društvenog sistema u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini).¹⁹ Jedan dio njih, prema zapažanjima organa vlasti, nastavio

15 Arhijerejsko namjesništvo je dio eparhije kojom upravlja arhiepiskop. Opšir. Ivan Cvitković, *Rječnik religijskih pojmova*, Sarajevo 2005, 36.

16 Parohija je najmanja administrativno-teritorijana jedinica u pravoslavlju kojom upravlja paroh. Opšir. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon stranih reči i izraza*, Beograd 2006, 980; „Parohija“, *Rečnik Srpskog jezika*, 914; Ivan Klajn, Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad 2007, 896.

17 AJ, SKVP, 144-137-742, *Brojčani podaci o kleru i vjerskim objektima u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*.

18 AJ, SKVP, 144-50-409, *Odnosi sa pravoslavnom crkvom u Bosni i Hercegovini*.

19 Izražavajući svoj stav o stanju u SPC predstavnici nove vlasti ističu sljedeće: „(...) Oni ne razjasniše stav Srpske pravoslavne crkve prema narodno-oslobodilačkoj borbi, prema našim slavnim partizanima, prema rukovodiocu te borbe – Komunističkoj partiji Jugoslavije. (...) Ko je više vjerovao u pobjedu ideja Hristovih u dane strašnoga pustošenja, u dane strašnoga suda? Da li oni, episkopi, ili rukovodioci naše herojske borbe? Ko je pošao dragovoljno na golgotu sa vjerom u vaskresenje? Da li episkopi ili komunisti? A danas se od njih koji predstavljaju zvanično srpsku crkvu ne traži ta vjera ni to stradanje, nego narod njihov čeka da oni progovore. Ali, prije će i kamenje oko Jerusalema progovoriti nego prvosveštenici naši (...) Šta sad? Našoj narodnoj vlasti ne može biti svejedno kakva će izgledati srpska crkva. (...) Njoj ne može biti svejedno kome će služiti srpska crkva, da li domaćoj i svetskoj reakciji ili svome narodu. Zato je potrebno da narodna vlast moralno, a ponegdje i materijalno pomogne demokratske snage u srpskoj crkvi kako bi se u njoj probudio i uspostavio duh slobode i demokratije, kako bi se aktivizirale njene duhovne napredne snage. Tako preporođena,

je da pomaže odmetničkim četničkim jedinicama i pojedincima, da se povezuje sa četničkom emigracijom, a na unutrašnjem planu da se bori protiv privrednih i drugih mjera nove države. Kao poseban problem na teritoriji Bosne i Hercegovine u prvim poslijeratnim godinama javlja se i pitanje sastava odbora crkvenih općina. U njima su utočište našli i „razni pročetnički elementi i od njih stvarali pozicije za napad i borbu protiv privredno-političkih mjera nove vlasti“. Nerijetko se događalo da su poražene četničke jedinice u članovima tih odbora nalazile svoje najpouzdanije jatake. Državni organi vlasti su prema takvim pojedincima preduzimali i krivične sankcije. Tako je u prvih osam poslijeratnih godina krivično gonjeno i osuđeno 46 pravoslavnih sveštenika, a među njima i jedna vikarni episkop (Nastić Varnava). Negativne stavove o novom društveno-ekonomskom sistemu imali su episkop banjalučki Vasilije Kostić, kao i tadašnji episkop tuzlanski, a kasnije mitropolit sarajevski Nektarije Krulj. Dakle, „svaki četvrti pravoslavni sveštenik u Bosni i Hercegovini u tom periodu bio je krivično gonjen i osuđen“.²⁰

Savezna komisija za vjerska pitanja nije ni poslije devet godina od okončanja Drugog svjetskog rata prestala da u svojim izvještajima upozorava na veze između dijela sveštenika SPC i pripadnika četničkog pokreta u zemlji i inozemstvu. Tako, primjera radi, navedena komisija u 1954. godini navodi da „reakcionarni dio episkopa održava stalno veze sa neprijateljskom političkom emigracijom, a može se reći da to čini i sama verska zajednica kao celina“.²¹

S druge strane, unutar SPC u Bosni i Hercegovini djelovala je i druga grupa sveštenika, njih 13, koja je aktivno pomagala antifašistički pokret. Među njima se posebno ističu: Krstan Bijeljac, Novak Mastilović, Vlado Derić, Savo Savić, Marko Savić, Naum Dedijer, Simo Begović, Simo Đukić i drugi. Ova grupa pravoslavnih sveštenika je 15. novembra 1942. godine na oslobođenoj teritoriji (u

srpska crkva će biti dragocjen saradnik u izgradnji tečevina naše tragične, krvave borbe (kurziv D.B). Vidi: ABiH, KZVP, kut. 3a, br. 10/1946, *Referat o organizaciji Srpske pravoslavne crkve, Rimokatoličke crkve i Islamske vjerske zajednice, mart 1946.*

20 ABiH, KZVP, kut. 13/14, br. 502/1960, *Odnosi sa pravoslavnom crkvom u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini.*

21 Prema informacijama organa vlasti dio sveštenika SPC je održavao veze sa sveštenicima koji su bili optuženi za ratne zločine. Tako u dopisu Savezne komisije za vjerska pitanja stoji: „Oni sa tim licima održavaju stalnu vezu (...) i prilikom rješavanja njihovih ličnih pitanja ta lica priviležišu ispred drugih sveštenika, a naročito pred onima koji se zalažu za pravilne odnose prema društvenoj zajednici i narodnim vlastima. Tako, Sabor nije zauzeo stav prema već pomenutom episkopu Nikolaju Velimiroviću, koje mu je radi begstva iz zemlje oduzeto državljanstvo (...) Isto tako nije zauzeo stav prema raseljenom licu episkopu Irineju Đorđeviću, koji se od oslobođenja pa sve do svoje smrti nalazio u emigraciji. Ne zauzimaju stav ni prema episkopu američko-kanadskom Dioniziju, koji od 1941. godine neprekidno radi protiv interesa NOB-a i FNRJ i spada među nosioce neprijateljske politike prema socijalističkoj Jugoslaviji u inostranstvu. Sveštenike koji se vraćaju sa izdražavanja kazne postavljaju za parohie pojedinih parohija zapostavljajući poštene i dobre sveštenike i socijalističkoj Jugoslaviji odane građane. Za službenike u Patrijaršiji i drugoj administraciji crkvenih ustanova postavljaju građane koji ili su bili osuđeni radi saradnje sa okupatorom ili su kao takvi bili odstranjeni nakon oslobođenja kao nedostojni službe državnih ustanova ili se danas ističu u društvenom životu kao neprijatelji socijalizma“. Vidi: ABiH, KZVP, kut. 3, br. 30/1954, *Dopis Savezne komisije za verska pitanja Verskoj komisiji Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, 1.4.1954.

Srpskoj Jasenici) objavila rezoluciju u kojoj je pozvala srpski narod da se pridruži partizanskom antifašističkom pokretu. U spomenutoj rezoluciji, između ostalog, pisalo je: „(...) Srpski narod i njegovo sveštenstvo ostaje nepokolebljivo uz redove Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije i poziva srpski narod i sveštenstvo sa okupirane teritorije kao i ostale rodoljubive i borbene narode Jugoslavije i sveštenstvo ostalih vjera da im se pridruži u svetoj Narodno-oslobodilačkoj borbi (...)“.²²

U poslijeratnom razdoblju nova vlast je dio sveštenika koji su u Drugom svjetskom ratu bili na strani antifašističkog partizanskog pokreta nazivala „pozitivnom strujom“ unutar SPC. Prema izvještajima Komisije za vjerska pitanja „pozitivna struja“ sveštenika odigrala je važnu ulogu u uspostavljanju komunikacije između sveštenika SPC sa novim organima vlasti. Bitno je napomenuti da je ova grupa sveštenika odigrala važnu ulogu i u formiranju Udruženja sveštenika SPC. Udruženje je u poslijeratnom periodu razvilo intenzivnu aktivnost s ciljem uspostavljanja saradnje sveštenika SPC i organa vlasti, kao i aktivnosti na promjeni stavova jednog dijela sveštenstva u korist saradnje sa državnim organima. „Pozitivna struja“ sveštenika, prema ocjeni Komisije za vjerska pitanja, pomagala je proces „raskrinkavanja i čišćenja reakcionarnih elemenata“ iz Udruženja, te je doprinijela zaštiti materijalnih interesa sveštenstva putem socijalnog osiguranja i dodjele posebnih ličnih pomoći i slično.²³

Usvajanje *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica u Jugoslaviji* 1953. godine i postepeno normaliziranje odnosa za zemljama socijalističkog lagersa u drugoj polovini 50-ih godina XX stoljeća uticali su i na odnose države sa sveštenstvom SPC. Pravoslavno sveštenstvo tokom navedenog perioda u sve većem broju zauzima „lojалан“ stav prema državi. I država i sveštenstvo SPC, svaki iz svojih motiva i razloga, shvatili su da razvoj dobrih odnosa i kvalitetnija saradnja donose određenu korist.²⁴ U novom kontekstu i Komisija za vjerska pitanja pored stare podjela sveštenika SPC na „pozitivne“ i „reakcionarne“ počinje koristiti nove klasifikacije istih. Kao novi kriterij podjele među njima uvodi se i stav prema državi. Tako su, prema kriterijima članova Komisije za vjerska pitanja, postojale tri grupe pravoslavnih sveštenika: 1) oni koji su se aktivno zalagali za intenzivniju saradnju sa organima vlasti; 2) sveštenici koji su bili nezainteresirani za saradnju, ali nisu iskazivali neprijateljsko raspoloženje prema državi; 3) i oni koji su smatrali da saradnju sa organima vlasti treba vršiti u ograničenom obliku.²⁵

22 AJ, SKVP, 144-50-409.

23 ABiH, KZVP, kut. 13/14, br. 502/1960.

24 AJ, SKVP, 144-50-409.

25 U dokumentu koji je 1960. godine pripremljen od strane Komisije za vjerska pitanja navodi se da sveštenika koji pripadaju navedenoj trećoj grupi ima samo oko 10%. Nosioci te grupacije bili su pretežno u crkvenim odborima. U Bosni i Hercegovini je u to vrijeme bilo oko 283 crkvene općine, odnosno 283 crkvena odbora sa ukupno 2.274 člana. Prema ocjenama predstavnika organa vlasti “ovi odbori vrše pritisak na sveštenike da na vjerskom planu budu što aktivniji, razumije se, na svoj način. (...) Bilo bi potrebno da se preko članova udruženja utiče da u crkvene odbore ulaze dobronamjerni građani. (...) Bitno je istjerati iz tih odbora neke bivše četničke elemente”. Vidi: ABiH, KZVP, kut.13/14, br. 502/1960.

Rezimirajući prvu desetogodišnjicu odnosa na relaciji država – SPC, Savezna komisija za vjerska pitanja je konstatirala „da je posljednjih godina došlo do niza pozitivnih rezultata“. Kao razlozi određenog poboljšanja odnosa navedeni su „realnije tretiranje klera i njegovog uticaja“ i „čvrstina FNRJ“. Sve je to uticalo na „krupne promjene u držanju klera i njegovom odnosu prema državi i stvorilo vrlo povoljne uslove za uspješno sprovođenje naše politike“. Ocjenjujući stanje u Bosni i Hercegovini, u navedenom dokumentu, ističe se kao slabost to što su organi unutrašnjih poslova bili nosioci politike prema „kleru“, naročito na nižim nivoima (srezovima). Takva politika je, prema zapažnju autora ovog dokumenta, isključila druge bitne faktore i negativno uticalo na odnose države i vjerskih zajednica.²⁶

Predstavnici vlasti nove socijalističke Jugoslavije (i Bosne i Hercegovine) isticali su u svojim analizama kao važan uspjeh činjenicu da „deset godina poslije stvaranja državne vlasti, imamo razjedinjen (...) kler“. Razjedinjenost i „pocijepanost klera“ tretirana je kao važno dostignuće nove vlasti, jer su, prema njihovim ocjenama, u prvim poslijeratnim godinama predstavnici vjerskih zajednica imali „u cjelini kompaktan i neprijateljski raspoložen stav prema državi“. Zbog toga je od polovine pedesetih godina XX stoljeća unutar Komisije za vjerska pitanja (savezne i republičke) sve više ukazivano na važnost sprovođenja politike „raslojavanja i diferenciranja“ unutar vjerskih zajednica.²⁷

U izvještajima Savezne komisije za vjerska pitanja poslije 1955. godine kontinuirano se konstatira napredak u normaliziranju odnosa između države i SPC. Tome je, prema mišljenju članova komisije, „doprinio odlučan politički stav kod sprovođenja ustavnih načela o odvojenosti crkve od države i *Zakona o pravnom položaju verskih zajednica* uz unutrašnju konsolidaciju i afirmaciju Jugoslavije u međunarodnom životu“. Pored toga, posebno je apostrofirana važnost „diferenciranja“ i odvajanja nižeg sveštenstva, dijelom i višeg, od uticaja „reakcionarnijih“ dijelova sveštenstva koji su neprijateljski raspoloženi prema novoj Jugoslaviji. Primjera radi, u Izvještaju za 1957. godinu, Savezna komisija za vjerska pitanja navodi: „Ogromno je smanjen i sužen uticaj najreakcionarnijih elemenata verskih zajednica. Veliki dio sveštenika zauzeo je – naročito putem aktivnosti Udruženja sveštenika – pozitivan i konstruktivan stav prema novom društvenom uređenju i politici nove Jugoslavije. Razvitak novih odnosa u gradu i

26 ABiH, KZVP, kut. 4, br. 42/55, *Politička i vjerska aktivnost klera*.

27 Prikazujući stanje unutar SPC na teritoriji Bosne i Hercegovine, Savezna komisija za vjerska pitanja ukazala je da su „od četvorice episkopa dva za saradnju sa vlašću, a dvojica su protiv toga, kao i protiv svake djelatnosti Udruženja pravoslavnih sveštenika. Episkop sarajevski Nektarije Krulj i banjalučki Vasilije Kostić na riječima su za saradnju, a na djelu, naročito u Sinodu i Saboru, nepomirljivi neprijatelji vlasti i Udruženja. Oni u tom pravcu preduzimaju i određene mjere među područnim sveštenstvom, upozoravajući ih da Sinod i Sabor nisu priznali Udruženje, na to da treba čekati i biti suzdržljiv. (...) Druga dvojica episkopa mostarski Vladislav Mitrović i tuzlanski Longin Tomić su nešto pozitivniji. To naročito važi za Mitrovića, koji je postao episkop prošle godine i koji se do sada uglavnom dobro drži i stoji na liniji saradnje sa državom. Episkop Tomić iz Tuzle, iako je prilično pozitivan, zbog toga što hoće da bude premješten iz Bosne, stvara nesnošljivom situaciju između njega i sveštenstva, pa to u izvjesnom smislu čini i prema vlasti“. Vidi: AJ, SKVP, 144-137-742.

na selu, široko razvijen prosvjetni, kulturni i opštepolutički rad umanjio je i sam verski život“.²⁸

Politika „diferenciranja“ među sveštenstvom SPC nastavljena je i početkom 60-ih godina XX stoljeća. Saradnja između državnih organa i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini postala je još intenzivnija. Komisija za vjerska pitanja u 1962. godini ocjenjuje da je sve manje „javnog neprijateljskog djelovanja“ od strane sveštenstva i da se vjerska aktivnost uglavnom odvija u okvirima pozitivnih zakonskih propisa. Kada je riječ o SPC istaknuta je činjenica da je došlo do „unapređenja već normaliziranih odnosa“. Sa episkopima su redovno održavani kontakti iako su među njima postojale određene razlike. Najbolja saradnja ostvarena je sa mitropolitom dabrobosanske eparhije Nikolom Kruljem. Redovna komunikacija organa vlasti realizirana je i sa banjalučkim episkopom Andrejom Frušićem, zvorničko-tuzlanskim episkopom Longinom Tomićem, kao i sa zahumsko-hercegovačkim episkopom Vladislavom Mitrovićem. Također, konstatirano je da je tokom 1962. godine uspješno riješena većina konkretnih pitanja koje je inicirala SPC. Ipak, poboljšanje komunikacije i saradnje između SPC i državnih organa vlasti nije značilo i slabljenje sistema monitoringa rada ove vjerske zajednice. Zato Komisija za vjerska pitanja ukazuje na potrebu da se i u narednoj godini detaljno prati i analizira aktivnost pojedinih episkopa. Jednako tako upozoreno je i na potrebu praćenja drugih „reakcionarnih“ elemenata u crkvenim odborima SPC, koji su, prema ocjenama predstavnika vlasti, često bili nosioci „negativnog uticaja na sveštenike“.²⁹

Proces „depolitizacije crkve“ i „diferencijacije klera“ još intenzivnije nastavljen je u 1963. godini. U dopisu Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, upućenom Saveznoj komisiji za vjerska pitanja, potcrtana je činjenica da se u 1963. godini otišlo još dalje u unapređenju odnosa sa vjerskim zajednicama. Kod svih vjerskih zajednica bila je izražena tendencija za saradnjom i daljim unapređenjem odnosa. To je, između ostalog, rezultiralo i sa velikim brojem posjeta predstavnika vjerskih zajednica komisijama za vjerska pitanja (153 posjete Republičkoj komisiji za vjerska pitanja i 619 posjete sreskim komisijama za vjerska pitanja). U prilog unapređenja odnosa između države i vjerskih zajednica išla je i činjenica da tokom 1963. godine nije nacionaliziran ni jedan vjerski objekt, a denacionalizirane su dvije bivše zgrade pravoslavne bogoslovije. Saradnja je nastavljena i na planu zaštite vjerskih objekata koji su proglašeni kulturno-historijskim spomenicima. Tokom navedene godine traženo je i najpogodnije rješenje za prenošenje manastira Dobrićevo u Hercegovini na neku drugu lokaciju, zbog izgradnje budućeg jezera za potrebe hidrocentrale Trebišnjica.³⁰ Učestali kontakti episkopa i pojedinih sveštenika SPC sa organima vlasti nastavili su se i

28 AJ, SKVP, 144-23-259, *Izveštaj za 1957. godinu*.

29 AJ, SKVP, 144-64-459, *Izveštaj Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine za 1962. godinu*, 31.12.1962.

30 AJ, SKVP, 144-72-559, *Informacija Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine Saveznoj komisiji za vjerska pitanja*, 29.01.1964.

u 1964. godini. Tokom ove godine episkopi Nektarije i Vladislav posjetili su pet puta Republičku komisiju za vjerska pitanja (tri puta samoinicijativno, a dva puta na poziv predsjednika Komisije). Osim kontakata sa Republičkom komisijom za vjerska pitanja svi episkopi u Bosni i Hercegovini imali su veći broj sastanaka sa predsjednicima sreskih skupština i sreskih komisija za vjerska pitanja. U Izvještaju za 1964. godinu, navedeno je da su episkopi prilikom kanonskih posjeta crkvenim općinama i parohijama u svojim besjedama „govorili o bratstvu i jedinstvu, ljubavi i slozi vjernika svih konfesija, što je od posebnog značaja za našu Republiku“.³¹

Država je primjenjivala različite metode i mehanizme za realiziranje svoje politike unutar vjerskih zajednica i za njihovo prilagođavanje novom društvenom poretku. Nisu to bile samo policijske metode nadzora, praćenja i hapšenja kombinirane sa drugim oblicima aktivnosti organa vlasti socijalističke Jugoslavije (i Bosne i Hercegovine). Kako je vrijeme proticalo država je, naročito od početka 50-ih godina XX stoljeća, sve više mijenjala kurs i akcenat stavljala na raznovrsne oblike političkog djelovanja među sveštenicima i službenicima vjerskih zajednica. Najizraženiji oblik takvog pristupa bila su udruženja vjerskih službenika. Nećemo pogriješiti ako kažemo da su organi nove vlasti putem ovih udruženja, u dobrom dijelu, sveobuhvatno i sistemski riješili pitanje monitoringa i kontrole vjerskih zajednica. Zapravo, udruženja su, između ostalog, bila pretvorena u važnu formu „diferencijacije klera“ na „pozitivni“ i „reakcionarni“ dio.

Osnivačka skupština Udruženja pravoslavnog sveštenstva u Bosni i Hercegovini održana je u novembru 1947. godine. U Udruženje je tada stupilo 47 sveštenika koje je nova vlast okarakterizirala kao grupu „najpozitivnijih sveštenika“. Zadatak i cilj Udruženja sveštenika preciziran je u pravilima istog.³² Nosioci aktivnosti u Udruženju, tokom prvih godinama nakon osnivanja, uglavnom su bili sveštenici koji su u toku Drugog svjetskog rata učestvovali u antifašističkoj borbi. Jedan dio članova Udruženja činili su i oni sveštenici koji su, prema mišljenju

31 AJ, SKVP, 144-88-602, *Godišnji izvještaj Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine za 1964. godinu*.

32 U članu 4. društvenih pravila Udruženja pravoslavnih sveštenika kao ciljevi navedeni su:

1. „Zastupati interese pravoslavnog sveštenstva u eparhiji;
2. Čuvati i na djelu sprovoditi jedinstvo pravoslavne crkve;
3. Raditi na religiozno-moralnom prosvjećivanju vjernika pravoslavne crkve i kulturnom usavršavanju pravoslavnog sveštenstva;
4. Raditi na njegovanju narodnih tradicija i moralnih načela, očuvanju čistote pravoslavne vjere i suzbijanju praznovjerja i vjerskih zloupotreba;
5. Aktivno učestvovati u radu Narodnog fronta u kome su zastupljene sve pozitivne snage naših naroda i pomagati narodu i narodnim vlastima na svim poljima izgradnje naše zemlje i kulturnom i ekonomskom podizanju naših naroda;
6. Čuvati i njegovati velike tekovine Narodno-oslobodilačke borbe, nacionalnu nezavisnost i ravnopravnost, slobodu, bratstvo i jedinstvo naših naroda jer je pravoslavno sveštenstvo uvjerenjeno da je samo na tim temeljima moguće izgraditi srećan život naših naroda i pravilan razvitak pravoslavne crkve i sveštenstva;
7. Starati se o položaju i materijalnom stanju svojih članova, materijalnom obezbeđenju i zbrinjavanju pravoslavnog sveštenstva, sveštenečkih udova i siročadi“. Vidi: ABiH, KZVP, kut. 13/14, br. 502/1960.

Komisije za vjerska pitanja, „nakon oslobođenja uvideli štetnost reakcionarnih episkopa i postepeno prihvatili program već osnovanog Udruženja, prilazeći u njegovo članstvo“.³³

Ovakav sastav i ciljevi Udruženja nisu bili prihvatljivi Saboru SPC, koji je u nekoliko navrata odbio da prizna ovo svešteničko udruženje. Sabor SPC zauzeo je stav da neće sprovoditi program i politiku Udruženja sveštenika. Država je na ovakav stav SPC reagirala oštro i jasno potcrtala da takvo opredjeljenje „smatra odbijanjem crkve da se pitanje odnosa prema državi rešava sporazumno“. Poslije toga, državni organi preduzeli su kontramjere i odbili zahtjev SPC da se sveštenicima „dodjele dotacije i povlastice u vožnji željeznicom“, kao i da se oslobode „od plaćanja carine (...) za uvezenu robu, a kontakt je sveden na nužan minimum“. Na ovo SPC u početku nije reagirala, smatrajući da će država pod pritiskom iz inozemstva popustiti. Međutim, nakon izvjesnog vremena i unutar SPC shvatili su da će bez materijalnih olakšica doći u još teži položaj. Manji broj episkopa počeo je govoriti da treba voditi „realnu politiku“ saradnje sa organima vlasti.³⁴

U drugoj polovini 50-ih godina XX stoljeća episkopi u Bosni i Hercegovini djelimično su evoluirali u svom stavu i gledanju prema Udruženju pravoslavnih sveštenika. Tako su 1960. godine, prilikom održavanja eparhijskih skupština, svi episkopi poslali svoja pozdravna pisma ili su putem svojih izaslanika poželjeli spomenutim skupštinama uspješan rad. O promjeni stava prema Udruženju pravoslavnih sveštenika govori i činjenica da je 136 ili 68% od ukupnog broja kaluđera i sveštenika SPC u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini bilo učlanjeno u Udruženje. Pozitivne ocjene o radu Udruženja imala je i Komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine. U svom izvještaju za 1960. godinu ona ističe da je Udruženje dobro radilo, te da je uzelo učešće i u društveno-političkom radu. Pri tome, ukazano je da su i eparhijske skupštine Udruženja pravoslavnih sveštenika pokazale sve veći interes sveštenika za Udruženje. Samo manji dio sveštenika nije prisustvovao skupštinama iz opravdanih razloga, a svoje neprisustvovanje pravdali su depešama ili pismima. Na svakoj skupštini pročitano je više referata, a diskusije su bile „otvorene, slobodne i konstruktivne“.³⁵ Trend jačanja Udruženja pravoslavnih sveštenika nastavljen je i u narednim godinama. O tome, između ostalog, svjedoče i konstatacije koje su u aprilu 1963. godine predstavnici Zemaljskog odbora i eparhijskog odbora dabro-bosanske eparhije (Krstan Bjeljac, Drago Janković, Veljko Škaljka Milivoje Mandić) prezentirali rukovodstvu Sreske komisije za vjerska pitanja Sarajevo. Tom prilikom oni su govorili o brojčanom jačanju Udruženja i sve većem pristupanju mladih sveštenika u Udruženje.³⁶

33 AJ, SKVP, 144-10-164.

34 AJ, SKVP, 144-10-164.

35 ABiH, KZVP, kut. 13/14, br. 502/1960.

36 AJ, SKVP, 144-66-523, *Informacija br. 5, Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine*, 25.05.1963.

Za organe nove vlasti posebno je bilo značajno da se „pozitivni“ sveštenici SPC aktivno uključe u borbu protiv svih oblika nacionalizma, šovinizma i velikosrpstva. Zato su tražili da Udruženje pravoslavnih sveštenika u svom radu aktivno djeluje i „vodi borbu protiv šovinizma i velikosrpstva među pravoslavnim sveštenicima i da još jače propovijeda bratstvo i jedinstvo naših naroda, a da to bude praćeno ne samo riječima već i djelima“. S obzirom na vjerski sastav Bosne i Hercegovine, predstavnici Komisije za vjerska pitanja ukazivali su i na potrebu da članovi Udruženja aktivnije rade na „svom približavanju ka vjerskim predstavnicima drugih vjeroispovijesti šireći ideju bratstva i jedinstva naših naroda i vjernika različitih religija“. Također, upozoreno je da su dosadašnji kontakti „sa sveštenstvom ostalih konfesija (...) bili često kurtoazni akti i deklaracije bez određene sadržine“.³⁷

Iako je od završetka Drugog svjetskog rata prošlo gotovo petnaest godina, u informacijama vjerskih komisija o stanju odnosa između organa vlasti i SPC u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine još uvijek se ukazivalo na osjetljivost vjerskih i etničkih prilika u ovoj republici. Tako u Izvještaju Komisije za vjerska pitanja iz Mostara o stanju u Hercegovini stoji da još uvijek ima šovinističkih pojava među vjernicima. „Pravoslavni kler je preko Udruženja bio pokrenuo pitanje prenosa posmrtnih ostataka sveštenika i kaluđera nastradalih 1941. godine, u Žitomisliće. Kler je rezonovao da izvođenje te akcije ne bi stvorilo političke probleme koji bi se zasnivali na šovinističkoj osnovi. Hrvati, po njihovom mišljenju na to ne bi gledali negativno, s obzirom na saznanje da su sveštenici – žrtve fašističkog terora – nastradali 1941. Međutim, sigurno je da bi realizovanje tog čina izazvalo pojavu nezdravih – šovinističkih odnosa među vjernicima ovih dviju konfesija. Sem toga, bilo je slučajeva obilježavanja jama u kojima se nalaze ostaci pobijenog srpskog življa 1941. Kao inicijator ove djelatnosti pojavio se kler. Da ne bi došlo do negativnih posljedica blagovremeno je razmotreno ovo pitanje. Organizacija Saveza boraca uzela je stvar u svoje ruke i na taj način spriječila eventualno izbijanje neželjenih posljedica“. Pored toga, organi lokalne vlasti nisu blagonaklono gledali ni na otvaranje i osvještavanje manastira Duži kod Trebinja, 28. avgusta 1959. godine. Organima vlasti je smetala činjenica da je u vrijeme okupacije u ovom manastiru bio smješten štab četničke trebinjske brigade. U isto vrijeme, tu se nalazio ozloglašeni četnički zatvor, kao i četnički prijeki sud. Prema navodima Komisije za vjerska pitanja iz Mostara u tom manastiru „su zlostavljani, mučeni i ubijani pripadnici NOP-a i ostali rodoljubi“. Otvaranje ovog manastira pretvoreno je u „veliku manifestaciju pravoslavnog življa. U pripremama su najaktivniji bili reakcionarni elementi iz crkvenih odbora kao i neki emigranti iz SAD i Kanade koji su priredili srdačan doček episkopu Vladislavu Mitroviću“. Prilikom obraćanja na ovom skupu, prema ocjeni predstavnika vlasti, „ne može se reći da je episkop vodio računa o svom javnom nastupu pred vjernicima. U svom govoru episkop je izrazio veliko zadovoljstvo što mu je pripala čast da

37 ABiH, KZVP, kut,13/14, br. 502/1960.

posveti ovaj 'junački' manastir ističući da se srpski narod ovog kraja (...) u ovom manastiru okupljao i u njemu donosio 'oslobodilačke i ustaničke odluke'. (...) U više navrata je govorio da je od velikog značaja da pripadnici pravoslavne vjere znaju da su svi oslobodilački ustanci u ovome kraju bili vezani za ovaj manastir". Govor episkopa Vladislava izazvao je određene komentare i „diskusije da Srbi postepeno gaze boga i vjeru, a da kod Hrvata i muslimana to nije slučaj“.³⁸ Ne čudi stoga da je u Izvještaju Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine za 1961. godinu konstatirano postojanje i aktivnost "reakcionarnih objektivno pročetničkih i velikosrpskih elemenata u crkvenim odborima pravoslavne crkve koji su glavni nosioci uticaja, posebno na mlade sveštenike". Komisija je ukazala i na činjenicu da su pojedini sveštenici bili izloženi snažnim pritiscima članova crkvenih odbora, te da su zbog toga tražili zaštitu sreskih komisija za vjerska pitanja. Slične konstatacije bile su prisutne i u Izvještaju za 1962. godinu. Još jednom je upozoreno „da ima jedan broj pravoslavnih sveštenika koji djeluju šovinistički“.³⁹ Istine radi, dostupna arhivska građa nedvojbeno svjedoči da ovakve ocjene nisu bile rezervirane samo za pojedine predstavnike SPC u Bosni i Hercegovini. Poučeni teškim ratnim iskustvom i strahovitim krvoprolićem na tlu Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, pojave izazivanja i raspirivanja nacionalizma i šovinizma bile su, uglavnom, krivično tretirane od organa vlasti, bez obzira iz koje vjerske zajednice takve pojave dolazile i u kojoj se formi, sadržaju i dimenzijama izražavale.

Državni organi uspostavljanje socijalističkog društveno-političkog sistema i državne kontrole nad vjerskim zajednicama nisu tretirali kao kratkotrajan zadatak, već kao dugoročan angažman. Shodno tome, vladajući krugovi koristili su brojne mehanizme i metode koje su im stajale na raspolaganju. Jedna od korištenih metoda, naročito poslije donošenja *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, jeste i državna politika dodjeljivanja odlikovanja zaslužnim sveštenicima.

Za cjelovito razumijevanje državne politike odlikovanja i nagrađivanja sveštenika SPC treba ukazati na jugoslovensku pravnu regulativu koja je tretirala pitanje odlikovanja poslije Drugog svjetskog rata. Prvi pravni akt Demokratske federativne Jugoslavije (dalje: DFJ) koji je uređivao problematiku dodjeljivanja priznanja zaslužnim građanima bio je *Zakon o ordenima i medaljama DFJ*, objavljen 12. juna 1945. godine. Zakon je propisao da se ordeni, medalje i priznanja dodjeljuju za izuzetne zasluge učinjene narodima Jugoslavije u ratu i miru i za izgradnju jugoslovenske države.⁴⁰ Nedugo zatim, u novembru 1946.

38 AJ, SKVP, 144-42-349, *Izvještaj Komisije za vjerska pitanja NOS-a Mostar o stanju odnosa organa Narodne vlasti i klera u Hercegovini*, 13.01.1960.

39 AJ, SKVP, 144-64-495, *Izvještaj Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine za 1962. godinu*, 31.12.1962.

40 U članu 3 ovog Zakona kao ordeni i medalje koje potvrđuje i ustanovljuje Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije navedeni su: „1. Orden Narodnog heroja, 2. Orden Slobode 3. Orden Partizanske zvezde I reda, 4. Orden Narodnog oslobođenja, 5. Orden zasluge za narod I reda, 6. Orden Bratstva i jedinstva I reda 7. Orden Partizanske zvezde II reda, 8. Orden Zasluge za narod II reda, 9. Orden Bratstva i jedinstva II reda, 10. Orden Partizanske zvezde III reda, 11. Orden za hrabrost, 12. Orden Rada I reda, 13. Orden Zasluge za narod III reda, 14. Orden Bratstva i jedinstva

godine, stupio je na snagu *Zakona o ordenima i medaljama Federativne narodne republike Jugoslavije* (dalje: FNRJ). Osim ordena i medalja u tekstu ovog pravnog akta „dodjeljuje se i Orden rada. Orden rada dodjeljuje se pojedincima, grupama radnika i preduzećima kao državno priznanje za pokazani radni heroizam, za naučne i tehničke pronalaskе, kao i za naročito pokazane lične ili grupne uspehe u stvaralačkom radu na obnovi i izgradnji države“.⁴¹

Novi *Zakon o odlikovanjima FNRJ* usvojen je u novembru 1955. godine, a službeno objavljen u decembru iste godine. Treba reći da je u razdoblju od 1946. godine do konca 1955. godine usvojeno i nekoliko drugih pravnih akata koji su, u manjoj ili većoj mjeri, doticali ovu tematiku.⁴² *Zakon o odlikovanjima* iz 1955. godine propisao je da su odlikovanja FNRJ „znaci priznanja koja se dodjeljuju za rad ili dela koji zaslužuju opšte priznanje i isticanje. Pitanje odlikovanja u ovom pravnom aktu je dosta detaljnije obrađeno u odnosu na prethodne zakone koji su tretirali ovu materiju.“⁴³ Razradu ovog zakonskog akta izvršilo je Savezno izvršno vijeće propisivanjem statuta ordena i medalja u novembru 1957. godine.⁴⁴ Međutim, ubrzo nakon toga došlo je do novih izmjena tako da je Skupština FNRJ 30. juna 1960. godine usvojila *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*.⁴⁵

III reda, 15. Orden Rada II reda, 16. Ordena Rada III reda, 17. Medalja za hrabrost, 18. Medalja Zasluge za narod, 19. Partizanska spomenica 1941.“ Vidi: *Zakon o ordenima i medaljama Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, „Službeni list DFJ“, god. I, br. 40, 12.06.1945, 1102-1103.

41 Prema sadržaju člana 3 ovog zakona propisani su sljedeći ordeni i medalje: „1. Orden narodnog heroja; 2. Orden slobode; 3. Orden partizanske zvezde I reda; 4. Orden narodnog oslobođenja; 5. Orden zasluge za narod I reda; 6. Orden bratstva i jedinstva I reda; 7. Orden partizanske zvezde II reda; 8. Orden zasluge za narod II reda; 9. Orden bratstva i jedinstva II reda; 10. Orden partizanske zvezde III reda; 11. Orden za hrabrost; 12. Orden zasluge za narod III reda; 13. Medalja za hrabrost; 14. Medalja zasluge za narod.“ U članu 5 istog zakona propisano je da Orden rada ima tri reda: „1. Orden rada I reda; 2. Orden rada II reda; 3. Orden rada III reda.“ *Isto*, 1102-1103.

42 U navedenom periodu usvojeni su: *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o ordenima i medaljama FNRJ* („Službeni list FNRJ“, br. 101/47, br. 107/47 i br. 1/52), *Zakon o ordenu junaka socijalističkog rada* („Službeni list FNRJ“, br. 106/48), *Zakon o počasnim zvanjima trudenika* („Službeni list FNRJ“, br. 106/48), Obavezno tumačenje člana 29 *Zakona o ustanovljenju prava na penziju i o penzionisanju državnih službenika* („Službeni list FNRJ“, br. 56/47), *Pravilnik o besplatnom lečenju nosilaca „Karađorđeve zvezde sa mačevima“* („Službeni list FNRJ“, br. 94/57), sa njegovim izmjenama („Službeni list FNRJ“, br. 61/48), *Odluka o povlasticama nosilaca Karađorđeve zvezde sa mačevima* („Službeni list FNRJ“, br. 21/53), *Odluka o dopuni Odluke o povlasticama nosilaca Karađorđeve zvezde sa mačevima* („Službeni list FNRJ“, br. 27/53) i *Odluka o ustanovljenju Ordena jugoslovenske zvezde* („Službeni list FNRJ“, br. 6/54). Vidi: *Zakon o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XI, br. 55, 14.12.1955, 823.

43 Prema članu 8 *Zakona o odlikovanjima* iz 1955. godine FNRJ je imala sljedeća priznanja: „Ordeni za građanske zasluge jesu: 1. Orden jugoslovenske velike zvezde, 2. Orden junaka socijalističkog rada, 3. Orden narodnog oslobođenja, 4. Orden jugoslovenske zvezde I, II i III reda, 5. Orden jugoslovenske zastave I, II, III, IV i V reda, 6. Orden zasluge za narod I, II i III reda, 7. Orden rada I, II i III reda, 8. Orden bratstva i jedinstva I i II reda. Medalje za građanske zasluge jesu: 1. Medalja zasluga za narod, 2. Medalja rada, 3. Medalja za zasluge. Odlikovanjem Ordenom junaka socijalističkog rada stiče se i počasno zvanje Junaka socijalističkog rada.“ *Isto*, 821.

44 *Statuti ordena i medalja*, „Službeni list FNRJ“, god. XIII, br. 47, 13.11.1957, 797-803.

45 Član 8 stav 1 je promijenjen i glasio je: „Ordeni za građanske zasluge jesu: 1. Orden jugoslovenske velike zvezde, 2. Orden junaka socijalističkog rada, 3. Orden narodnog oslobođenja,

Koliko je kontinuirana pažnja ovoj materiji u socijalističkoj Jugoslaviji posvećivana svjedoči i činjenica da su u martu 1961. godine uslijedile nove opsežne izmjene i dopune *Zakona o odlikovanjima*.⁴⁶ Tri godine poslije, 1964. godine, uslijedile su nove izmjene i dopune *Zakona o odlikovanjima*.⁴⁷

Prema podacima Radmile Radić, dvije godine poslije usvajanja *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*,⁴⁸ državni organi su odlikovali zaslužne pravoslavne sveštenike iz svih republičkih udruženja. Ordeni su dodijeljeni: Krstanu Bijeljcu, Milanu Smiljaniću, Petru Kapičiću, Jovi Radoviću, Iliji Čuku, Ratku Jeliću, Borisu Stankovskom i Simi Radunoviću.⁴⁹

Na traženje Savezne komisije za vjerska pitanja, Republička komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine uputila je 2. aprila 1959. godine cirkularni dopis svim sreskim komisijama za vjerska pitanja. U navedenom dopisu ukazano je na činjenicu da je „jedan dio sveštenika (pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih) svojim radom i držanjem aktivno pomagao Narodnooslobodilački pokret i jačanje bratstva i jedinstva naših naroda. Da bi se na vidan način odalo zaslužno priznanje za patriotsko držanje takvih sveštenika, Savezna komisija za vjerska pitanja je odlučila da takve sveštenike predloži za odlikovanje.“ Komisija je tražila od sreskih komisija za vjerska pitanja da prijedloge za odlikovanja sveštenika pripreme u saradnji sa „organima Sekretarijata unutrašnjih poslova“ i dostave najkasnije do

4. Orden jugoslovenske zvezde I, II i III reda, 5. Orden jugoslovenske zastave I, II, III, IV i V reda, 6. Orden zasluge za narod I, II i III reda, 7. Orden bratstva i jedinstva I i II reda, 8. Orden Republike I, II i III reda, 9. Orden rada I, II i III reda.“ Također, promijenjen je i član 10 tako da je u izmjenama i dopunama iz 1960. godine stajalo: „Međusobni rang ordena Federativne Narodne Republike Jugoslavije je sljedeći: 1. Orden jugoslovenske velike zvezde, 2. Orden slobode, 3. Orden narodnog heroja, 4. Orden junaka socijalističkog rada, 5. Orden narodnog oslobođenja, 6. Orden jugoslovenske zastave I reda, 7. Orden ratne zastave, 8. Orden jugoslovenske zastave I reda, 9. Orden partizanske zvezde I reda, 10. Orden zasluge za narod I reda, 11. Orden bratstva i jedinstva I reda, 12. Orden narodne armije I reda, 13. Orden Republike I reda, 14. Orden rada I reda, 15. Orden za vojne zasluge I reda, 16. Orden jugoslovenske zvezde II reda, 17. Orden jugoslovenske zastave II reda, 18. Orden partizanske zvezde II reda, 19. Orden zasluge za narod II reda, 20. Orden bratstva i jedinstva II reda, 21. Orden narodne armije II reda, 22. Orden republike II reda, 23. Orden rada II reda, 24. Orden za vojne zasluge II reda, 25. Orden za hrabrost, 26. Orden jugoslovenske zvezde III reda, 27. Orden jugoslovenske zastave III reda, 28. Orden partizanske zvezde III reda, 29. Orden zasluge za narod III reda, 30. Orden narodne armije III reda, 31. Orden Republike III reda, 32. Orden rada III reda, 33. Orden jugoslovenske zastave IV reda, 34. Orden za vojne zasluge III reda, 35. Orden jugoslovenske zastave V reda.“ Vidi: *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XVI, br. 27, 06.07.1960, 564.

⁴⁶ *Zakon o izmenama i dopunama odlikovanja*, „Službeni list FNRJ“, god. XVII, br. 10, 15.03.1961, 239-242.

⁴⁷ *Zakon o izmenama i dopunama odlikovanja*, „Službeni list FNRJ“, god. XX, br. 16, 15.04.1964, 309-311.

⁴⁸ Zakon su usvojili Savezno vijeće i Vijeće naroda Narodne skupštine FNRJ na sjednicama održanim 22. maja 1953. godine, a objavljen je u Službenom listu FNRJ 27. maja 1953. godine. Vidi: *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica*, „Službeni list FNRJ“, god. IX, br.22, 22.05.1953, 209-210.

⁴⁹ Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945-1970*, II, Beograd 2002, 71. (dalje: R. Radić, *Država i verske zajednice*, II)

20. juna 1959. godine. U prijedlogu za odlikovanje traženo je da se osim općih biografskih podataka opširno prezentiraju njihove aktivnosti u toku Drugog svjetskog rata kao ključni razlog za odlikovanje. Uz to, sugerirano je da „treba imati u vidu i poslijeratni rad i držanje sveštenika“.⁵⁰

Dostupni odgovori pojedinih sreskih komisija za vjerska pitanja, na dopis koji je Republička komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine uputila u aprilu 1959. godine, govore da su isti bili različito koncipirani po svom sadržaju. Narodni odbor sreza Doboj je na dopis odgovorio 17. juna 1959. godine, predlažući za odlikovanja dva sveštenika SPC (Berić Iliju i Dučić Ljubomira), od ukupno šest predloženih. Pri tome, za spomenuta dva sveštenika nisu dostavljeni nikakvi biografski podaci ili neke druge karakteristike o njima.⁵¹ Karakterističan primjer je odgovor Narodnog odbora sreza Zenica od 9. jula 1959. godine. Naime, ovaj odbor je obavijestio Republičku komisiju za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine da su na sjednicama odbora razmatrali mogućnost predlaganja izvjesnih lica za odlikovanje. Na kraju su konstatali da je „komisija na osnovu svestrane analize došla do zaključka da sa područja našeg sreza ne dolazi u obzir ni jedan sveštenik, ni jedna vjerska zajednica, da se predloži za odlikovanje“.⁵² Narodni odbor sreza Livno predložio je 19. juna 1959. godine jednog sveštenika SPC, od ukupno trojice predloženih za odlikovanje. Za priznanje je predložen učesnik antifašističke borbe sveštenik Vojko Šešum sa osnovnim biografskim podacima.⁵³

50 ABiH, KZVP, kut. 8, br. 112/59, *Dopis Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine sreskim komisijama za vjerska pitanja*, 02.04.1959.

51 ABiH, KZVP, kut. 8, br. 1-59, *Prijedlozi Narodnog odbora sreza Doboj Izvršnom vijeću Narodne Republike Bosne i Hercegovine i Komisiji za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, 17.06.1959.

52 ABiH, KZVP, kut. 8, br. 101-59, *Prijedlozi Narodnog odbora sreza Zenica Izvršnom vijeću Narodne Republike Bosne i Hercegovine i Komisiji za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, 09.07.1959.

53 U biografiji sveštenika SPC Šešum Vojke navedeno je: „Sin Steve i majke Andrije rođena Lovren, rođen 6.2.1910. godine u gradu Livnu, gdje i stalno živi. Po zanimanju vjerski službenik – proto i kao takav radi u pravoslavnoj crkvi Livno. Oženjen je i ima 4 djece, državljanin FNRJ (...) Za vrijeme stare Jugoslavije imenovani se nalazio u selu Vrbica na dužnosti popa u crkvi Vrbica, na kojoj dužnosti je ostao sve do kapitulacije stare Jugoslavije aprila 1941. godine. Imenovani je pripadao Jugoslovenskoj radikalnoj stranci. Njegova aktivnost u toj stranci nije poznata, ali u istoj nije bio nikakav rukovodilac. U toku rata Šešum se je i dalje nalazio u selu Vrbica. Odmah u početku rata učestvovao je u dizanju ustanka sa ostalim mještanima protiv narodnih neprijatelja. Koliko je poznato bio je aktivan borac sve do 1943. godine, ali se je tada vratio kući i kod kuće je bio aktivan pomagač NOP-a, tako da je jedno vrijeme bio odbornik narodne vlasti. U selu Vrbici je bio sve do 1946. godine (...) Poslije rata počeo je da se bavi svešteničkom djelatnošću. Kroz ovaj njegov rad, tj. djelatnost zapaženo je da je s godinama aktivniji po pitanju propovjedi. Tu organizaciju najviše sprovodi preko crkvenog odbora i svojih vjernika sa oltara. Posebno je zapaženo da kada se 1946. godine premjestio u Livno da u posljednjih nekoliko godina nije bio najbolje aktivan, niti je redovno posjećivao crkve u selu Vrbici i Gubinu, koje pripadaju njegovoj parohiji. Međutim, njegova aktivnost po ovom pitanju došla je do izražaja 1958. i 1959. godine. To se moglo vidjeti prilikom božićnih praznika kao i ostalih svetaca, kada su se zavele neke nove forme u posjećanju i ispovijedi u crkvi. Obzirom na njegovo dobro držanje i aktivno učešće u ratu, kao i poslijeratni lojalni stav, mišljenja smo da ga treba odlikovati. Vidi: ABiH, KZVP, kut. 8, br. 01/a/59, *Prijedlozi Narodnog odbora sreza Livno Izvršnom vijeću Narodne Republike Bosne i Hercegovine i Komisiji za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, 19.06.1959.

Tokom 1959. godine republičke komisije za vjerska pitanja uputile su „Komisiji za odlikovanja pri Kabinetu Predsjednika Republike, svoje predloge za odlikovanja sveštenika. U vezi s tim, Savezna komisija za vjerska pitanja uputila je obavještenje u kome je sugerirala da treba predložiti za odlikovanje one sveštenike koji do tada nisu odlikovani a učestvovali su u antifašističkoj borbi; da se samo u posebnim slučajevima dodjeljuje Orden bratstva i jedinstva i Orden zasluga za narod i onim sveštenicima koji su imali pozitivno držanje u poslijeratnoj obnovi i izgradnji zemlje. Također, Savezna komisija za vjerska pitanja je zauzela stanovište da ordenje ne treba dodjeljivati isključivo zbog eventualnih zasluga za poboljšanje odnosa između države i crkve poslije rata. Visoka jugoslovenska odlikovanja su, pored ostalih, dobili: „Miljan Smiljanić – Orden zasluga za narod I reda, Jelić Ratko – Orden bratstva i jedinstva I reda, Petrović Milutin – Orden bratstva i jedinstva II reda (obojica su bili članovi SKJ), Gojnić Lazar – Orden bratstva i jedinstva II reda i Štrbac Dušan“.⁵⁴

U oktobru 1960. godine Republička komisija za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine dostavila je Saveznoj komisiji za vjerska pitanja „Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini“. Pri tome, Komisija je napomenula da je ovaj prijedlog usvojen od strane Republičke komisije za vjerska pitanja, kao i Komisije za odlikovanja. U obrazloženju prijedloga je rečeno da Udruženje pravoslavnih sveštenika u Bosni i Hercegovini postoji i radi više od trinaest godina i da je potrebno odlikovati jedan broj sveštenika – istaknutih funkcionera ovog udruženja. Komisija je predložila pet sveštenika SPC za odlikovanja:

- 1) Bijeljac Krsto⁵⁵ za Orden republike I reda,⁵⁶
- 2) Ilić Milan⁵⁷ za Orden republike I reda,

⁵⁴ R. Radić, *Država i verske zajednice*, II, 75.

⁵⁵ U biografskim podacima o Krstanu Bijelcu je stajalo da je bio predsjednik Zemaljskog udruženja pravoslavnih sveštenika Bosne i Hercegovine, sekretar Glavnog odbora Crvenog krsta Bosne i Hercegovine i protojerej. Također, u biografiji je stajalo da je „rođen 6. januara 1916. godine u Ljeskovici (Drvar). Svršio je četiri razreda gimnazije i šestorazrednu pravoslavnu bogosloviju na Cetinju. (...) Stupio je u Narodnooslobodilačku vojsku početkom 1942. godine. Vršio je funkciju vjerskog referenta V korpusa NOV i POJ. (...) Krstan Bijeljac je jedan od inicijatora osnivanja Udruženja pravoslavnih sveštenika. (...) Ima neospornih ličnih zasluga za sređivanje odnosa između države i pravoslavne crkve. Pravilno i odgovorno se postavlja prema episkopima i uživa u njihovim očima autoritet.“ Vidi: ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

⁵⁶ Orden republike nije postojao do 1960. godine. Navedeno priznanje je uvedeno *Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o odlikovanjima* u julu 1960. godine. U članu 3 je navedeno: „Orden Republike I, II, III i IV reda dodjeljuje se pojedincima, ustanovama, društvenim i političkim organizacijama za naročite zasluge na polju javne djelatnosti kojom se doprinosi opštem napretku zemlje.“ Vidi: *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XVI, br. 27, 06.07.1960, 564.

⁵⁷ Ilić Milan „rođen je na Palama (Sarajevo). Svršio šest razreda gimnazije i Pravoslavnu bogosloviju u Reljevu. (...) U toku Narodnooslobodilačkog rata živio sa porodicom u Srbiji, gdje je imao dobro držanje. Po oslobođenju proto Milan Ilić vratio se u Jajce, i zaposlio se kao službenik u preduzeću ‘Elektrobosna’, a odatle prešao u Sarajevo na dužnost sekretara Komisije za vjerska

- 3) Derić Vlado⁵⁸ za Orden republike II reda,
- 4) Mijanović Nedeljko⁵⁹ za Orden republike II reda,
- 5) Zečević Svetozar⁶⁰ za Orden republike III reda.

Uzged rečeno, Krstan Bijeljac je prije ove nominacije dobio sljedeća visoka jugoslovenska priznanja: Orden bratstva i jedinstva II reda,⁶¹ Orden zasluge za narod II reda⁶² i Orden rada II reda.⁶³ Navedena odlikovanja su, prema

pitanja pri Predsjedništvu Vlade NR BiH. Sada živi u Jajcu kao protojerej, ali i dalje vrši sveštenu službu. Proto Milan Ilić je veoma aktivan u društvenom radu, a u Udruženju pravoslavnih sveštenika vrši tri vrlo odgovorne funkcije: član je Izvršnog odbora Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika FNRJ, potpredsjednik Zemaljskog odbora za Bosnu i Hercegovinu i predsjednik Odbora eparhijskog udruženja za Bosanku Krajinu. Uopšte, protojerej Milan Ilić važi kao jedan od najpozitivnijih i najobrazovanijih pravoslavnih sveštenika u Bosni i Hercegovini.“ Vidi: ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

58 U biografiji Derić Vlade je pisalo da je „rođen 7. aprila 1911. godine u Bekesilu, SAD. Svršio je četiri razreda gimnazije i šestorazrednu pravoslavnu bogosloviju. U toku rata živio je kao sveštenik u Trebinju. Prema NOP-u ne samo da je imao dobro držanje, nego je i aktivno učestvovao u pokretu i nalazio se na raznim dužnostima. Neposredno po oslobođenju protojerej Vlado Derić vršio je političke funkcije (član narodnog odbora, predsjednik Odbora Narodnog fronta i najzad predsjednik Narodnog odbora u Trebinju. Sada se nalazi na dužnosti arhijerejskog namjesnika u Trebinju, a član je Plenuma Odbora Saveza udruženja pravoslavnih sveštenika u FNRJ i član Zemaljskog odbora Udruženja za Bosnu i Hercegovinu. Vidi: ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

59 Mijanović Nedeljko je “rođen 1905. u Mostaru. Za vrijeme rata i neprijateljske okupacije živio je sa porodicom u Srbiji (Valjevo). Prema Narodnooslobodilačkom pokretu je imao dobro držanje. Po oslobođenju se vratio na dužnost paroha parohije Konjic, gdje je služio i prije rata. Mijanović Nedeljko je jedan od veoma konstruktivnih pravoslavnih sveštenika u Bosni i Hercegovini, koji pravilno shvata našu unutrašnju stvarnost i prema njoj se postavlja ne samo razumno, nego i rodoljubivo. Odnosi se vrlo tolerantno u vjerskom pogledu (...) Proto Mijanović je vrlo aktivan u Udruženju pravoslavnih sveštenika, član je Zemaljskog odbora i predsjednik Eparhijskog odbora udruženja za Hercegovinu. Vidi: ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

60 U obrazloženju prijedloga za odlikovanje Zečević Svetozara pisalo sljedeće: “Rođen je 26.9.1912. u Čajniču. Svršio je četiri razreda gimnazije i šestorazrednu Pravoslavnu bogosloviju. Za vrijeme rata nalazio se u Srbiji (u Beogradu). Za sve to vrijeme imao je dobro držanje. Po oslobođenju Beograda prešao je na teritoriju Srema i tamo vršio sveštenu službu, a po oslobođenju Bosne stavio se na raspolaganje Eparhiji dabrobosanskoj i postavljen za paroha parohije Travnik. Kao paroh u Travniku prota Zečević je deklarisan kao istinski protagonista širenja bratstva i jedinstva između pravoslavnih, katolika i muslimana u tom kraju i kao takav uživa opšte simpatije tamošnjeg stanovništva. Prot a Zečević je aktivan član Udruženja pravoslavnih sveštenika Bosne i Hercegovine. Vidi: ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

61 Orden bratstva i jedinstva I i II reda „dodjeljuje se za naročite zasluge na delu širenja bratstva među našim narodima i na stvaranju i razvijanju političkog i moralnog jedinstva naroda.“ Vidi: *Zakon o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XI, br. 55, 14.12.1955, 821-823.

62 Orden zasluge za narod I, II i III reda „dodjeljuje se za naročite zasluge u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje, za zasluge na organizovanju i učvršćivanju narodne vlasti ili Jugoslovenske narodne armije, kao i za zasluge u oblasti privrednog, kulturnog i društvenog razvitka zemlje.“ Vidi: *Zakon o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XI, br. 55, 14.12.1955, 821-823.

63 Orden rada I, II i III reda „dodjeljuje se pojedincima, vojnim jedinicima, ustanovama, privrednim i društvenim organizacijama koji postignu osobite uspehe u proizvodnji ili drugoj privrednoj

saznanjima Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, dodijeljena zbog ratnih zasluga u antifašističkoj borbi tokom Drugog svjetskog rata i doprinosa u poslijeratnom razvoju zemlje.⁶⁴ Također, treba spomenuti da je Krstan Bijeljac bio delegat historijskog Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu i nosilac Partizanske spomenice 1941.

Ostvareni uvid u kratke biografske podatke predloženih kandidata, na temelju primarnih izvora, govori da su organi vlasti pažljivo vodili računa koji sveštenici će doći na listu predloženih kandidata za odlikovanje. Aktivno učešće ili pomoć u antifašističkoj borbi, participacija u obnovi porušene zemlje, lojalno držanje i patriotizam prema socijalističkoj Jugoslaviji i doprinos u izgradnji organizacije sveštenečkih udruženja neki su od razloga koji su dominantno uticali na odabir kandidata za odlikovanje. Prema dostupnim arhivskim izvorima samo su pojedini kandidati za odlikovanje imali nešto detaljnije podatke o svom djelovanju tokom Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja, tako da nije moguće do kraja cjelovito sagledati kakva im je bila stvarna uloga u tom vremenskom okviru. Uvažavajući naprijed navedeno, zapažanja i ocjene o odlikovanju sveštenika SPC treba, ipak, u određenoj mjeri relativizirati. Nesumnjivo, da su dostupne detaljnije biografije kandidata za odlikovanja poblizje bi se razjasnila stvarna državna politika u ovom segmentu odnosa prema vjerskim zajednicama, kao i uloga pojedinih sveštenika SPC u tim zbivanjima.

Savezna komisija za vjerska pitanja je u martu 1960. godine sačinila „Informaciju o odlikovanju Patrijarha, Reisul-ul-uleme i stranih verskih predstavnika“. U obrazloženju razloga za odlikovanje patrijarha SPC navedeno je da isti do tada nije bio odlikovan ni jednim odlikovanjem. Prema obrazloženju Komisije povod za dodjelu Ordena jugoslovenske zastave I reda⁶⁵ „moglo bi biti njegovo ustoličenje u Peći na dan 29. maja 1960. On je i sam, u tom pravcu, izrazio želju da predaja odlikovanja usledi u Peći na dan ustoličenja.“⁶⁶ Pored odlikovanja patrijarha SPC, Komisija je predložila da se Ordenom jugoslovenske zastave I reda odlikuje i „Carigradski Patrijarh Antigora koji u julu dolazi u posetu Srpskoj pravoslavnoj crkvi“. Razlozi za njegovo odlikovanje pronađeni su u tome da je on „najstariji i istorijski najznačajniji Patrijarh pravoslavnih crkava“ koji se „isticao kao prijatelj naših naroda, a najpohvalnije se izražavao o našem Predsedniku Republike“.⁶⁷

delatnosti, kao i za rad od osobitog značaja za društveni, naučni ili kulturni napredak zemlje.“ Vidi: *Zakon o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XI, br. 55, 14.12.1955, 821-823.

64 Vidi: ABiH, KZVP, kut. 9, br. 355/60, *Prijedlog za davanje odlikovanja nekim sveštenicima u Bosni i Hercegovini*, 28.10.1960.

65 Orden jugoslovenske zastave I, II i III reda „dodjeljuje se za zasluge u razvijanju i učvršćivanju miroljubive saradnje i prijateljskih odnosa Federativne Narodne Republike Jugoslavije i drugih država, kao i za naročite zasluge u radu na razvijanju svesti građana u borbi za nezavisnost zemlje.“ Vidi: *Zakon o odlikovanjima*, „Službeni list FNRJ“, god. XI, br. 55, 14.12.1955, 821-823.

66 AJ, SKVP, 144-43-395, *Informacija o odlikovanju Patrijarha, Reisul-uleme i stranih verskih predstavnika*, 14.03.1960.

67 *Isto*.

Iz onovremenih dokumenata, koji se odnose na prve dvije poslijeratne decenije, daju se raspoznati osnovne karakteristike odnosa države prema vjerskim zajednicama u Bosni i Hercegovini. Svoju osnovnu zadaću država je usmjeravala u pravcu izgradnje socijalističkog društvenog poretka i osiguranja široke podrške za njegov razvoj. Odlikujući „pozitivne“ sveštenike državna politika je promovirala dvije važne stvari. Prva je ta što je time, u određenoj mjeri, naglašavala važnost političke podobnosti u unutrašnjoj strukturi vjerskih zajednica, a druga, što je vršeci takvu vrstu promocije sveštenika i vjerskih službenika, osiguravala dodatnu vrstu podrške svojoj politici, kao i nastavku započetog procesa „diferencijacije“ među sveštenstvom. Sintagma „diferencijacija sveštenstva“ je *conditio sine qua non* za objašnjenje aktivnosti države prema vjerskim zajednicama jer je od nje, u krajnjem slučaju, ovisio rezultat uspješnosti državne politike i u Jugoslaviji, i u Bosni i Hercegovini. Pri tome, državna politika javnog dodjeljivanja priznanja i odlikovanja sveštenicima nije tretirana kao zloupotreba religije u političke svrhe, već kao izraz sređivanja i normaliziranja odnosa na relaciji država – vjerske zajednice i potrebe odavanja priznanja za patriotsko držanje pojedinih sveštenika. Naravno, treba napomenuti da se niti jedan arhivski podatak ne može apsolutizirati, tj. iz njega nije moguće izvlačiti isključive zaključke. Naprotiv, treba ih relativizirati i rasuđivati u kontekstu ondašnjih prilika na koji se odnose ne ispuštajući iz vida da su samo odraz zvaničnog političkog kursa organa vlasti.

Uporedo sa odlikovanjima sveštenika SPC država je poticala češće, snažnije i sadržajnije kontakte sa vjerskim predstavnicima, uključujući i sveštenike SPC u Bosni i Hercegovini. Novi kurs aktivnosti nadležnih državnih tijela za saradnju sa vjerskim zajednicama zabilježen je u njihovim onodobnim izvještajima i informacijama. Iz godine u godinu, nakon burne i prelomne prve poslijeratne decenije, osjećali su se blagi pomaci promjena u odnosu države prema vjerskim zajednicama. U izvještajima organa vlasti uočava i apostrofira se da je saradnja sa vjerskim zajednicama „ne samo moguća nego i korisna“. Jedan od primjera promjene kursa prema vjerskim zajednicama je i dopis koji je Aleksandar Ranković 1959. godine uputio predsjednicima izvršnih vijeća narodnih republika i Saveznom sekretarijatu za unutrašnje poslove. U ovom dopisu traženo je od rukovodilaca, posebno u srezovima, da kontinuirano održavaju veze, putem razgovora i konferencija, sa predstavnicima vjerskih zajednica, udruženja sveštenika i sa ostalim sveštenicima. Za razliku od prvih poslijeratnih godina, u ovom dopisu se daje instrukcija da ne treba samo prihvatati „inicijative za kontakte koji dolaze od predstavnika verskih zajednica, predstavnika sveštenečkih udruženja ili pojedinih sveštenika, nego i davati takve inicijative“.⁶⁸

68 Između ostalog, u ovom dopisu se upozoravaju niži organi vlasti da nije dovoljno samo pratiti djelatnost vjerskih zajednica na terenu ili preduzimati administrativne mjere, već je potrebno uspostavljanje sistematičnijeg rada nadležnih republičkih organa u ovoj oblasti. U tom smislu zatraženo je da se problemima prilazi sa „političke strane“, kao i da se pruži stalna pomoć komisijama za vjerska pitanja, organima unutrašnjih poslova i drugim nadležnim organima. Pored toga, skrenuta je pažnja da ima slučajeva da „negativni stavovi i komentari sveštenika o nekim mjerama države i negativna mišljenja o našoj stvarnosti često proističu iz nedovoljne obavještenosti, što bi se moglo

Godišnji izvještaji Republičke komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine potvrđuju da je pitanju kontakata i komunikacije sa predstavnicima vjerskih zajednica ukazivana kontinuirana pažnja. Pojašnjavajući odnose sa SPC u Bosni i Hercegovini, Komisija u 1960. godini konstatira da nema „ozbiljnih problema“ i da se održavaju redovni kontakti sa predstavnicima Udruženja pravoslavnih sveštenika, pojedinim sveštenicima, kao i sa episkopima.⁶⁹ Analizirajući posebno komunikaciju koja se odvijala u srezovima, Komisija u Izvještaju za 1961. godinu instruktivno razrađuje forme i vrste kontakata sa vjerskim zajednicama. S jedne strane, naglašeno je da se „pozivima svećenika, koji se upućuju funkcionerima vlasti, na razne vjerske proslave (...) ne treba, kao i do sada, odazivati, a s druge strane, skupove koje organizira „Udruženje treba drukčije tretirati i na njih se treba odazivati. U istom dokumentu se ističe da treba nastaviti kurs pozivanja sveštenika „samo na prijeme (...) koji se daju povodom državnih praznika“.⁷⁰ Potreba za intenzivnijim kontaktima sa predstavnicima vjerskih zajednica iskazana je i aprila 1962. godine, u zaključcima sa proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine. Tom prilikom opominjućim tonom je podvučeno: „Borba za afirmaciju naše politike prema vjerskim zajednicama mora biti uporno nastavljena na principijelnoj osnovi, uz puno obostrano poštivanje zakonskih propisa pri ostvarivanju svih prava i dužnosti koje imaju vjerske zajednice i njihovi pripadnici. Naša politika prema vjerskim zajednicama mora biti jedinstvena, a zauzeti stavovi u sprovođenju te politike obavezni za sve organe koji učestvuju u rješavanju bilo kojih pitanja iz odnosa organa vlasti i vjerskih zajednica“.⁷¹ Kritički odnos prema radu sreskih komisija za vjerska pitanja imao je i Todo Kurtović – predsjednik Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine. Na sjednici Komisije, održanoj 6. jula 1962. godine, on je rekao da su „komisije često puta suviše zatvorene, da ne koriste dovoljno postojeće uslove za razvijanje našeg uticaja na kler i da su neefikasne“. Poentirao je konstatacijom da je štetno da se „uticaj na kler shvati samo kao borba protiv reakcionara“, jer to je „onda jednostranost u radu“.⁷² Slične ocjene o potrebi unaprijeđenja političkog rada među „klerom“ bile su prisutne i u 1963. godini. Na proširenoj sjednici Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine, održanoj 20.

izbeći pravovremenim i pravilnim objašnjavanjem. Bez takvog stalnog rada i kontakata organa vlasti na terenu neće se moći postići dalji uspjesi u normalizaciji odnosa sa verskim zajednicama, niti sprečiti negativne pojave u toj oblasti“. Vidi: AJ, SKVP, 144-32-324, *Dopis potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća Aleksandra Rankovića upućen predsjednicima izvršnih vijeća narodnih republika, Saveznom državnom sekretarijatu za unutrašnje poslove i Saveznoj komisiji za verska pitanja*, 18.08.1959.

69 ABiH, KZVP, kut. 10, br. 169/1960, *Izvještaj Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine za 1960. godinu*.

70 AJ, SKVP, 144-59-485, *Izvještaj Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, 29.12.1961.

71 ABiH, KZVP, kut. 14, br. 23/1962, *Zaključci sa proširene sjednice Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, 16.05.1962.

72 AJ, SKVP, 144-60-486, *Zapisnik sa Komisije za vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, održane 6. jula 1962. godine.

februara 1963. godine, osvrćući se na rezultate iz prethodnih godina ocijenjeno je kao „pozitivno da se djeluje jedinstveno i razvija potpunija saradnja sa vjerskim zajednicama“. U duhu ovakvih shvatanja, na navedenoj sjednici je istaknuto da treba i dalje vršiti političku diferencijaciju u redovima „klera“, kao i da treba razvijati saradnju sa što većim brojem sveštenika, a naročito sa mladim koji tek završavaju školovanje. Paralelno sa ovim aktivnostima Komisija je ukazala i na potrebu da se kadrovski i organizaciono ojačaju komisije za vjerska pitanja u općinama i srezovima. Konzekventno tome, zatraženo je da „opštinske komisije više dolaze do izražaja u rješavanju pojedinih konkretnih pitanja koja proističu iz odnosa sa vjerskim zajednicama, a da im u tome pomažu sreske komisije“. Uz to, članovima komisija za vjerska pitanja sugerirano je da ne rade „šablonski“, kao i da u „procesu depolitizacije i diferencijacije ne ispoljavaju nervozu, već da postepeno i taktično rade“ sa pojedinim sveštenicima.⁷³

Zaključak

Organi vlasti u Jugoslaviji (i Bosni i Hercegovini) bili su nezadovoljni nejasno definiranim odnosom rukovodećih struktura SPC prema antifašističkom pokretu i novom društvenom poretku koji se izgrađivao poslije 1945. godine. Crkva i sveštenstvo su kao konzervativne i tradicionalne društvene institucije od početka uspostavljanja socijalističke vlasti bile obilježene kao protivnici novog društvenog poretka. Nadležni organi vlasti su ocjenjivali da je većina sveštenika ove crkve bila neprijateljski raspoložena prema narodnooslobodilačkom pokretu, kao i da je bila u službi velikosrpske politike. Predstavnici nove vlasti su negativan odnos prema SPC opravdavali, između ostalog, činjenicom da je većina episkopa bila birana na položaje prije 6. aprila 1941. godine i to iz reda sveštenika koji su bili naklonjeni dinastiji i društvenom uređenju monarhističke Jugoslavije, kao i četničkom pokretu u Drugom svjetskom ratu. S jedne strane, vlast je većinu sveštenika tretirala kao „reakcionarne“ elemente koji ne žele sređivanje odnosa države sa crkvom, a, s druge strane, onaj dio sveštenika koji je u Drugom svjetskom ratu bio na strani antifašističkog partizanskog pokreta nazivala je „pozitivnom strujom“ unutar SPC. Vladajući krugovi su kontinuirano ukazivali na važnost sprovođenja politike raslojavanja unutar vjerskih zajednica. Nije slučajno korištena riječ – diferencijacija, jer je to u ondašnjoj terminologiji značilo odvajanje „pozitivnog“ nižeg sveštenstva, dijelom i višeg, od uticaja „reakcionarnog“ dijela. Odlikujući „pozitivne“ sveštenike državna politika je promovirala dvije važne stvari. Prva je ta što je tim potezom, u određenoj mjeri, naglašavala važnost političke podobnosti u unutrašnjoj strukturi vjerskih zajednica, a druga, što je vršeći takvu vrstu promocije predstavnika vjerskih zajednica, osiguravala dodatnu vrstu podrške svojoj politici, kao i nastavku započetog procesa diferencijacije među sveštenstvom. Za

⁷³ AJ, SKVP, 144-64-495, *Izveštaj za Komisije vjerska pitanja Narodne Republike Bosne i Hercegovine za 1962. godinu*, 31.12.1962.

organe vlasti u socijalističkoj Bosni i Hercegovini posebno je bilo značajno da se „pozitivni“ sveštenici SPC aktivno uključe u borbu protiv svih oblika nacionalizma, šovinizma i velikosrpstva. Zato su tražili da Udruženje pravoslavnih sveštenika u svom radu aktivno djeluje i vodi borbu protiv šovinizma i velikosrpstva među pravoslavnim sveštenicima.

Summary

The authorities in Yugoslavia (and Bosnia and Herzegovina) were dissatisfied with the vaguely defined relationship of the governing structures of the SOC with the anti-fascist movement and the new social order that was established after 1945. The Church and clergy, being characterised as conservative and traditional social institutions since the beginning of the establishment of socialist governance, were labelled as opponents of the new social order. Competent authorities argued that the vast majority of priests antagonised the People's Liberation Movement and were in the service of the Greater Serbian ideology. Representatives of the new government justified the negative attitude towards the SOC, inter alia by the fact that most bishops were elected to office, before 6 April 1941, by clergy who favoured the dynasty and social order of monarchist Yugoslavia as well as the Chetnik movement in World War II. On the one hand, authorities treated most priests as “reactionary” elements who were not willing to regulate church-state relations and, on the other, called the “positive movement” within the SOC those priests who were on the side of the anti-fascist partisan movement in World War II. The ruling circles within authorities have continually emphasised the importance of implementing a stratification policy within religious communities. The word “differentiation” was not coincidentally used, because in the terminology of that time it meant separating the “positive” lower clergy, and some of the higher clergy too, from the influence of the “reactionary” part of the clergy. By rewarding “the positive” priests, this state policy promoted two important issues. The first issue was that that move, to some extent, emphasised the importance of political suitability in the internal structure of religious communities; and the second was that, whilst carrying out such promotion of religious community representatives, it provided additional support in pursuing their policies and the continuation of the process of differentiation amongst clergy. It was particularly important for the authorities in socialist Bosnia and Herzegovina that the “positive” priests of the SOC were actively involved in the fight against all forms of nationalism, chauvinism and Greater Serbian Ideology. That is why they asked the Association of Orthodox Priests to take action and fight through their work against chauvinism and Greater Serbian Ideology amongst Orthodox priests.